

բաններում, մատենադարաններում արժեքավոր նիւթեր փնտռել իր ուսումնասիրութիւնների համար» (էջ 111):

Չափազանցեալ է ու տղայական, ամէն անգամ «Հոռոմ» բառին քով դնել նուստատացուցիչ բացատրութիւններ, ըստեղծելով ու ներկայացնելով այնպիսի պարագաներ, որ Սլիւշան «կաթոլիկ լինելով հանդերձ» (էջ 111), «որոշում է չհանդիպել այլեւս (Հոռոմում) կաթոլիկութեան պարագլխին» (էջ 97)․ եւ կամ Փարիզի Մուրատեան վարժարան ոտք դնելով «լուռ է աշակերտութեան բերանով օրհներգող երգը, աղօթքը հանդէպ անխալախան, ամենապաշտելի... Հոռոմի պատր» (էջ 126)․ ու խնդիրը այնքան կը մեծնայ որ իբր թէ Սլիւշան իր բերնով կը պատասխանէ պատգամաւոր Նալբանդեանի թէ «... ինչ կը վերաբերի Հոռոմայ պապի անուանը խնկարկեալ այն շողորճութիւններին, աղօթքին... իմ տեսչութեան օրով աստանի բան եւս լսած չեմ եւ կը յուսամ թէ ասպարային ալ ատանի անխորժ բան չեմ լսեր» (էջ 132):

Ու վերջապէս չափազանց կամայական եւ նուստատացուցիչ կը գտնենք հատորին քանի մը էջերու նկարագրութիւնները (էջ 58-60), որ բառին իրական իմաստով կը քսուի մուրը պաշտելի Նահապետին դէմքին ու կրկին անգամ միւսուստատ ճակատին: Այդ էջերուն մէջ Սարգսեան կը նկարագրէ նորընծայ արեւդային հոգեվիճակը․ Սլիւշան հազիւ թէ տարի մը վերջ քահանայական ձեռնադրութենէն, երբ (մեր համոզումով) հոգին պէտք էր ետալ աստուածային ջերմ սիրով – եւ այս էր՝ անկասկած՝ Սլիւշանի պարագան, վկայ՝ Ս. Ղազարի անսայլալ աւանդութիւնը, սրբալիօն եւ ճշմարտուն եկեղեցականի իր կենցաղավարութեան մասին – Տիար Սարգսեան յանկարծ կը հանդիպենք զինքը «երկու սիրահար զոյգերի, վիթրուահար երիտասարդներ... «Սա՛ է, սա՛ է իսկական կեանքը... կատարեալ ապրիլը», անցնում է երիտասարդ քահանայի մը տօքով, եւ ամէն ինչ, վանական ամէն օրէնք, խոստովանութիւն, մի վայրկեան սուղութիւն, չքանում է կապոյտ երազանքի, դաշթակող իրականութեան թափափումը» (էջ 59):

Հազիւ աւարտած այս հատուածը, կը յաջորդէ երկրորդ մը: Քառասունի մօտ «Վենետիկցի» մը, յետ աննշու Սլիւշանի հաւանութիւնը, Օգոստոսի տաքին կ'իջնէ ծով: Այս տեսարանը կը շարժէ նախանձը Սլիւշանի, որ «արագութեամբ հանում է քահանայական վեղարը, ներքնահագուստը, առանց վայրկեան կորցընելու ցատկում է ծով, սկսում է ավի երկայնքով անվարժ լողալ...» (էջ 59)․ ու այսպէս կը շարունակուի նկարագրութիւնը՝ անխառն մանրամասնութիւններով:

Հեղինակին մտքին մէջ եթէ ձգիչ դարձնել էր Սլիւշանը այսպիսի դրուագներու հնարումով՝ անտարակոյս չէ յաջողած իր ձգիչ մէջ: Եթէ կ'ուզէք երեւակայութեան թեւերուն յեցած՝ յօրինել պատմութիւններ, լաւագոյն պիտի ըլլար փոխել վէպին հերոսը․ իսկ եթէ հանրութեան պիտի ներկայացնէր Սլիւշանը, օգտագործելով «Ղ. Սլիւշանի թեւաւոր խօսքերը, դարձուածքները, ժամանակակիցների բազմաթիւ յայտնի անյայտ յուշերը, նամակները» (էջ 2), ինչպէս կը յայտարարուի դրէին սկիզբը, այդ պարագային պէտք էր մնալ աւելի անտարկայական եւ Սլիւշանավայել մըթնոլորտի մէջ:

Շատ դարձմանալի վը թուի մեզի՝ թէ Հեղինակը ինչ յանդգնութեամբ, առանց որեւէ պատմական հիմքի, կը համարձակի յաճախ նկարագրել իբր թէ Սլիւշանի հանրածանօթ կեանքին՝ այնպիսի յերկրածոյ ու երեւակայեալ դրուագներ, որոնք յայտնի առասպելներ են, չինձու դէպքեր, վարկարեկիչ վերագրութեան, որոնց ունէ վիպասան իսկ պիտի չհամարձակէր ստորագրել:

Մեր ճանչցած Սլիւշանը, Ս. Ղազարի վանքին մէջ ղեռ ապրող Սլիւշանը, տարբեր հմայք ունի մեզի համար․ անոր անունը քանդակուած է Նարեկացիներու եւ Շնորհալիւններու անուաներուն ներքեւ, եւ ոչ ոք պէտք է համարձակի մեղանչել անոր դէմ:

Հ. ՍԱՀԱԿ ՃԵՄՃԵՄԵԱՆ

A CATALOGUE OF MEDIEVAL ARMENIAN MANUSCRIPTS IN THE UNITED STATES

by
AVEDIS K. SANJIAN

University of California Publications,
Near Eastern Studies, 1976,
էջ XIX + 864:

Եթէ մեր հայ մատենագրութեան եւ առհասարակ արեւելահայ եւ արեւմտահայ դրականութեան երախտաւորները իրենց վաստակին մէջ արժանի եղած են սերունդներու ո'չ միայն հիացման, այլ նաեւ զնահատման, ատիկա բառերով ջահաւորուած ձրի վիպայութիւն մը չէ: Եւ ընթերցողը, որ իմացական ու հոգեկան վայելք մը կ'ըմբռնէ գիրքերէն, զիտէ ու կը զգայ՝ որ այդ մագաղաթներէն ու թուղթերէն անդին՝ կա'յ ստեղծագործ հեղինակներուն շարժարադին աշխատանքը:

Այդպիսի աշխատողներէն եւ մեր դընահատանքին ու երախտիքին լիովին արժանի անձնաւորութիւններէն մէկն է Գալիֆորնիոյ Համալսարանի իր դրասեղանին առջեւ բազմած, շրջապատուած հայ ձեռագիրներով ու մշակոյթի մեր երկերով, Ս. Ս. Ս. Ս. Հայկական Ամպիոնի վարիչ Տնօրէն եւ Հայագիտական ուսմանց դասախօս՝ Փրոֆ. Աւետիս Սանճեանը:

Կը ճանչնամ զինք: Ճանչցած եմ երբ երուսաղէմի Թարգմանչաց վարժարանի աշակերտ էր: Ու այս վարժարանը, սրտառու, հէքիաթանման, երազային երկինք մը ունի իր վրայ՝ երբ կը նայ յիմ անոր անցեալին՝ մեզմէ քառասուն տարիներով բաժնուած:

Փրոֆ. Սանճեան յաջորդաբար յաճախեց Երուսաղէմի «Պիլըփ Կօպաթ» անգլիական երկրորդական վարժարանը, 1934-1939 տարիներուն: Գնաց Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանը՝ ուրկէ առաւ իր B. A. ի տիտղոսը 1949ին, անգլիական դրականութեան մէջ: Եկաւ Միացեալ

Նահանգներ ու ինքզինքը գտաւ Միչիկընի Համալսարանը, ուր ստացաւ իր Մագիստրոսի աստիճանը, դարձեալ անգլիական դրականութեան մէջ, 1950ին, երբ այս տողերու հեղինակը Հոգեւոր Հովիւն էր Տիթրոյիթի համայնքին: Եւ միեւնոյն համալսարանէն է որ այս Մագիստրոսի աստիճանը, առաւ «Փիլիսոփայութեան դոկտոր»ի աստիճանը արեւելագիտութեան մէջ՝ 1956ին:

Այնուհետեւ, պաշտօններ վարեց Նիւ Եորքի մեր Առաջնորդարանէն ներս, իրեն Դիւանապետ եւ Գործադիր Քարտուղար, Հարվըրտ Համալսարանէն ներս, ու ապա Լոս Անճելոսի Գալիֆորնիոյ Համալսարանը՝ ուր կը շարունակէ պաշտօնավարել, 1965 թուականէն ի վեր, իրեն հայագիտութեան դասախօս ու վարիչ-Տնօրէն՝ Հայկական Ամպիոնի: Այսօր, Փրոֆ. Սանճեան հեղինակ է արդէն իսկ արժեքավոր եւ ծաւալուն երկասիրութիւններու:

Ահա՛ դրասեղանիս վրայ՝ իր վերջերս լոյս տեսած, հաստափոր, աւելի քան ութը հարիւր էջոց հրատարակութիւնը «Յուցակ Հայ Միջնադարեան Զեռագիրներու» Միացեալ Նահանգներու մէջ:

Ամերիկայի տասներեք նահանգներէն՝ 178, եւ Գանատայէն 2 ձեռագիրներու մանրամասն ու մասնագիտական ներկայացումի մը հսկայական պատկերն է «ՅՈՒՅԱԿ...»ը: Հինգ տարիներու քրտնաջան աշխատանքի, ուսումնասիրութեան երկունքի մը պտուղը եղող այս վաստակը, լոյս ընծայուած է Գալիֆորնիոյ Համալսարանի Հրատարակչութեան կողմէ, 1976 թուականին:

Առաջին մենագրութիւնն է՝ Փրոֆ. Սանճեանի այս դործը, որ կարգաւոր կերպով կը նկարագրէ 180 ձեռագիրներ, որոնցմէ մեծագոյն մասը երբեք չէ ուսումնասիրուած: Զեռագիրներուն 30 հատը Թ-Ժ. Գ. դարերուն կը պատկանին: Ամենահին ձեռագրին թուականն է 966՝ որ կը գտնուի Պալմիրոյի Ուոլթըրդ Արթ Կալըրիի հայերէն ձեռագրաց հաւաքածոյին մէջ:

Գիրքը կը բացուի ուշադրութեան

արժանի վերլուծական ներածականով մը: Ապա կը տրուի՝ դիրքին մէջ նկարագրուած եւ ուսումնասիրուած ձեռագիրներուն ընդհանուր ցանկը, իւրաքանչիւր նախնական եւ քաղաքի, հանրային կամ համալսարանական գրադարանի եւ կամ թանգարանի անուններով:

Ըստ Ձեռագրացուցակին, ամերիկեան գրադարաններու եւ թանգարաններու հայերէն ձեռագրաց հաւաքածոներուն մէջ մեծ տեղ կը զբաւեն Աւետարաններն ու եկեղեցական գիրքերը (Շարականոց, Յայսմաւուրք, Ժամագիրք, Ճաշոց, Խորհրդատետր, Տօնացոյց, եւայլն): Մեծ արժէք կը ներկայացնեն նաեւ կարեւոր թիւով ժողովածուները, որոնք կը բովանդակեն Ս. Գրական մեկնութիւններ, հայրարանական ու խրատական երկեր, ինչպէս նաեւ փելիսոփայական, քերականական, լեզվական, տոմարական, աստղաբանական, պատմական, գրական եւ այլ կարգի հնագիտական ու միջնադարեան երկասիրութիւններ:

Ինչ բանի մէջ կը կայանայ Փրոֆ. Ա. Սանճեանի Ձեռագրացուցակին արժէքը եւ ի՞նչ նպաստ կը բերէ ան հայ բանասիրութեան:

Աւելորդ է ըսել որ այս երկը՝ Ամերիկայի հանրային Հաստատութեանց մէջ գտնուող իւրաքանչիւր հայերէն ձեռագրի պարզ եւ սովորական ցուցակադրումը եւ նկարագրականը չէ որ կը ներկայացնէ: Ընդհակառակն, աշխատասիրութեան յղացման ու անոր կիրարկման տեսակէտներէն դիտելով, ան եզակի արժէք ունեցող, մասնագիտական խորունկ հետազոտութեամբ օժտուած ուսումնասիրութիւն մըն է:

Ճիշտ է թէ Միացեալ Նահանգներու մէջ գտնուող շարք մը հայերէն ձեռագիրներու վերաբերեալ հրատարակուած են ուսումնասիրութիւններ եւ կազմուած են ցանկեր, յատկապէս Սիւրբի Տէր Ներսէսեանի, Գարեգին Կաթողիկոս Յովսէփեանի եւ Յարութիւն Քիրտեանի կողմէ, սակայն, ասոնք կը վերաբերին միայն առանձին ձեռագիրներու կամ հաւաքածոներու:

Հասունացած էր Ամերիկայի հանրային Հաստատութիւններուն մէջ գտնուող բոլոր ձեռագիրներուն գիտական ընդհանուր ցուցակը կազմելու անհրաժեշտութիւնը: Այս հրամայական պահանջն է որ իւրաքանչիւր, գիտական ընդունուած սկզբունքներու համաձայն, Փրոֆ. Ա. Սանճեանը իր Ձեռագրացուցակով՝ որ շատ երկար տարիներ պիտի ծառայէ իրեն հիմնական սկզբնաղբիւր հայագիտական ուսումնասիրութիւններու:

Ձեռագրացուցակին հիմնական մասը կը կազմէ 180 ձեռագիրներէն իւրաքանչիւրին բովանդատութեան մանրակրկիտ նկարագրութիւնը, յատկապէս իւրաքանչիւրին բովանդատութեան ուսումնասիրութիւնը եւ մանրակրկիտ ճշտորոշումը, ցուցակադրումը եւ դրձագրական դարձուցներու պատկանելիութիւնը: Այլ խօսքով, իւրաքանչիւր ձեռագրի շուրջ տրուած տեղեկութիւնները լրիւ դադարար մը կու տան անոր մասին եւ հիմնովին կը նպաստեն բանասէրներուն եւ արուեստագետներուն՝ որոնք պիտի ուզեն առանձին ձեռագիրներու մասին մեծագրական աշխատասիրութիւններ պատրաստել: Նոյնպէս, յիշատակարաններու բնագիրներուն ճշգրիտ վերաբերումները՝ խոշոր նըպաստ մը կը բերեն հայ բանասիրութեան, իրեն թանկարժէք սկզբնաղբիւրներ:

Ինչ կը վերաբերի Ձեռագրացուցակի ներածականին, ան կը ներկայացնէ ամբողջ աշխատասիրութեան կարգաւոր, գիտական ու վերլուծական ամփոփումը: Հոս մէկտեղուած են ձեռագրաց հաւաքածոներուն մէջ ներկայացուած բազմազան նիւթերը, ենթաբաժնուած են մասնագիտական վերլուծութիւն՝ սեւերու համաձայն, որով յստակ դադարար մը կը կազմուի նիւթերու մատենագիտական արժէքին մասին:

Կարեւորութեամբ պէտք է շեշտել նաեւ այն պարագան, որ ներածականին մէջ լայն տեղ տրուած է ցարդ գրեթէ չուսումնասիրուած հայկական արուեստի սեռի մը: Կ'սկսնարկեմ Ժէ-ԺԸ դարերուն պատկանող տասնեւինը ձեռագիր-

ներու արծաթապատ, ոսկեպատ եւ նոյնիսկ կիտուածեայ կողքերուն, որոնցմէ ոմանք դարգարուած են զանազան տեսակի թանկարժէք գոհարներով:

Ներածականին մէջ, առանձին բաժին մը նուիրուած է այս ստեղծագործութիւններուն, որոնցմէ իւրաքանչիւրը նկարագրուած է մանրակրկիտ կերպով, եւ ամբողջութիւնը ենթաբաժնուած՝ մասնադիտական վերլուծման:

Մօտաւորապէս քսանհինգ հազար աշխարհասփիւռ հայերէն ձեռագիրներուն մէջ կան արուեստի գլուխ գործոցներ, եւ ունայն տեղը չէ որ Տաշեան մը, Հ. Բարսեղ Սարգիսեան մը, Սիւրբի Տէր Ներսէսեան մը կամ Գարեգին Կաթողիկոս Յովսէփեանի մը, Հ. Ներսէս Աղիւսեան մը, Լեւոն Խաչիկեան մը կամ Նորայր Եպս. Պողարեան մը իրենց ամբողջ ուշադրութիւնը սեւեռուն պահեցին մեր ձեռագիրներուն վրայ: Փրոֆ. Սանճեան կը հետեւի այս գիտնականներու հետքերուն:

Ուշադրութեան վերաբերելով չէ որ Ձեռագրացուցակը գրուած է անգլերէն լեզուով: Ու գիրքին արժէքը կը կայանայ նաեւ անոր մէջ՝ որ օտարներու, որոնք կը հետաքրքրուին ձեռագիրներով, եւ կամ մասնագէտներու՝ որ կը գնահատեն հայ գրչագրական արուեստը, այս հրատարակութեամբ մատչելի կը դառնան 180 հայ ձեռագիրներ:

Առիթն օգտուելով, կ'ուզէի հակիրճ կերպով ներկայացնել նաեւ Փրոֆ. Սանճեանի հեղինակած այլ մեծագրական հրատարակութիւններէն գլխաւորները:

Անոր գրելին կը պարտինք ուրիշ երեք անգլերէն լեզուով գրուած գիրքեր, լոյս ընծայուած Հարվըրտ Համալսարանի Հրատարակութեան կողմէ, ինչպէս նաեւ երեսունէ անգլի անգլերէն եւ հայերէն լեզուներով մասնագիտական յօդուածներ, հայագիտական բազմազան նիւթերու շուրջ, լոյս տեսած միջազգային հանդէսներու մէջ:

Իր իմաստասիրութեան գովտորի տիրոջն է մանրագիտական վրայ հրատարակուած աւարտաճառն էր՝ «Աղբի-

թիւն Փրանսա-Թրքական յարաբերութիւններու մասին»: Դաստիարակչական նպատակներով պատրաստած է անգլերէնով «Գրարարի Վերականութիւն» մը: «Հայ համայնքները Պատմական Սուրբի մէջ՝ Օսմանեան տիրապետութեան ներքին» երկը, հայ գաղութի պատմութեան ուսումնասիրութեան տեսակէտէն, նոր ուղի բացող եւ գիտականօրէն մեծարժէք աշխատասիրութիւն մըն է որ, առաջին անգամ ըլլալով, օգտագործած է մինչ այդ անձանթ սկզբնաղբիւրներ:

Վերջապէս, հեղինակին «Հայերէն ձեռագիրներու յիշատակարաններ, 1301-1480 թթ.» ստուարածաւալ աշխատասիրութիւնը, առաջին անգամ Արեւմտեան գիտական աշխարհին մատչելի կը դարձնէր հայ Յիշատակարանները՝ որպէս Մերձաւոր Արեւելի պատմութեան համար խիստ կարեւոր սկզբնաղբիւրներ: Բացի յիշատակարաններուն անգլերէնի թարգմանութեան կցուած մանրակրկիտ բանասիրական ծանօթագրութիւններէն, հեղինակը՝ ներածականին մէջ՝ գիտական լուրջ ուսումնասիրութեան եւ վերլուծութիւն տարակալ դարձուցած է մեր յիշատակարանային գրականութեան բացառիկ առանձնայատկութիւնները եւ հայագիտական ու պատմական ուսմանց համար այս սեռին մեծ արժէքը:

Եզրակացնելով, սիրելի է ինձի, հաստատել որ Փրոֆ. Աւետիս Սանճեանը, վերջին երկու տասնամեակներուն, Ամերիկայի մէջ ինքզինքը լիովին նուիրած ըլլալով հայագիտական ուսմանց, արդէն արժանացած է այս բնագաւառին մէջ ռահվիրայի մակդիրին: Իր արժէքաւոր ուսումնասիրութիւններուն շնորհիւ, ան կը վայելէ ո'չ միայն արտասահմանի բազմաթիւ գիտնականներուն, այլ մասնաւորապէս Հայաստանի ակադեմիկոսներուն եւ ուրիշ հայագէտներու բարձր գնահատանքը: Այլ խօսքով, որպէս մըտաւորական եւ հմուտ հեղինակ, իր անունն ու վաստակը արդէն անցած են, կը խորհնք հայագիտութեան պատմութեան մէջ: